

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1953

Ο ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΚΑΘΑΡΟΣ ΠΟΙΗΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

*Natura infinita est, sed qui symbola ani-mad
verterit omnia intelliget, licet non omnino.*

CAMPANELLA

Κανείς δέν ήμπορεί νά μή παραδεχθί ότι οι ένδειξεις που λήγουν σέ -ισμός, όταν τις χρησιμοποιούμε για νά χαρακτηρίσωμε έκδηλώσεις τής πνευματικής ζωής, ήμπορούν άντι για σαφήνεια νά δημιουργήσουν στενότητα τής προοπτικής θεωρήσεως και σύγχυση. Ένα τέτοιο ένδεχόμενο παρουσιάζεται μέ τή χρησιμοποίηση του όρου συμβολισμός. Η γλωσσική συνήθεια τής έποχής μας έχει δώσει στον όρο τουότο πολυποίκιλες σημασίες. Μιλούμε για συμβολισμό χρησιμοποιούμενο στην έπιστήμη, στην θρησκεία, στην τέχνη. Τα σύμβολα τά χρησιμοποιεί ό έπιστημονικός λογισμός, ή δογματική θεολογική σκέψη, ή άρχαϊκή νοοτροπία και ή έκφραστική διατύπωση του ποιητικού λόγου και των λοιπών ποιητικών έκδηλώσεων. Έμπορεί νά γίνει λόγος για ένα γενικώτατα έννοούμενο συμβολισμό και νά αναζητηθούν οι κατηγορίες των συμβολικών έκφραστικών μορφών. Μιά τέτοια αναζήτηση έχει παρουσιάσει ό νεοκαντιανός φιλόσοφος Cassirer μέ τό έργο του «Φιλοσοφία των συμβολικών μορφών». Κατ' άντίστοιχο τρόπο τον συμβολισμό είναι δυνατόν νά τον έννοήσωμε σέ ειδικώτερες σημασίες. Στη λογοτεχνική όρολογία ό συμβολισμός άποτελεί ένδειξη αναφερομένη στην ποιητική κίνηση που παρουσιάζεται στη Γαλλία κατά τό τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώ-νος. Η ποιητική δημιουργία του S. Mallarmé (1842 - 1898) και P. Verlaine (1844 - 1898) άποτελεί τό άποκορύφωμα τής συμβολικής ποιητικής σχολής. Έκείνος όμως που τους έτοίμασε τό δρόμο ήταν ό C. Baudelaire (1821 - 1867). Για μακρυνότερο πρόγονό τους πρέπει νά αναφέρωμε χωρίς δισταγμό τον ιδιότυπο άμερικανό ποιητή Πόε μέ τήν έπίδραση που είχεν άσκήσει στο πνεύμα του Baudelaire. Σήμερα πιά ό συμβολισμός άποτελεί ποιητική τεχνοτροπία που ανήκει στο παρελθόν. Έχομε πάρει άπέναντί του τή χρονική άπόσταση που μάς έπιτρέπει νά έμβαθύνωμε μέ άπροκατάληπτη σκέψη

στο νόημά του, στην επίδρασή του και στην αξία του.

Η εμφάνιση του συμβολισμού δέν είναι φαινόμενο που ήμπορεί νά γίνει κατανοητό χωρίς νά προηγηθί μια προσεκτική άνάλυση των γενεσιουργών του παραγόντων. Αυτόματα άντικρύζομε τήν άπορία που έρωτά πως μέσα σέ έποχή κυριαρχημένη από διάθεση νά έξερευνήση μέ τον έπιστημονικό της έξοπλισμό όλες τις περιοχές του θετικά δεδομένου πραγματικού κόσμου, ζητεί ό ποιητικός λόγος τά θέματα στις συμβολικές άπεικονίσεις αυτής τής πραγματικότητας; Γιατί ό ποιητής διαλέγει για ένδιαίτημά του τον άμφίβολο κόσμο των σκιωδών άπεικονισμάτων, γιατί ξαναγυρίζει στα άρχαϊκά σύμβολα μακρυνών έποχών και πολιτισμών; Γιατί ή τελευταία γενεά των ποιητών του 19ου αιώ-νος παίρνει για όδηγητικό της σύνθημα όχι τήν πραγματικότητα τήν ίδια αλλά τά σύμβολα που τήν άπεικονίζουν; Είναι σύμμετρη και όμόλογη ή αισθητική του συμβολισμού μέ τά πορίσματα στα όποια είχε καταλήξει ή φιλοσοφική σκέψη; Δέν είχεν υποβάλει ό Kant σέ μια άδυσώπητη άνάλυση τις αισθητικές κατηγορίες μέ τήν περίφημη «Κριτική τής κριτικής δυνάμεως»; Ποιά είναι ή σχέση του αισθητικού δόγμα-τος των συμβολιστών μέ τά έξαγόμενα έκείνων των αναλύσεων; Για νά δοθί άπάντηση στη συνοπτική σειρά των έρωτημάτων που έθέσαμε, θα έπρεπε νά ξεκινήσωμε από τήν διακρίβωση τής ούσίας του ποιητικού συμβολισμού. Θέτομε τό έρώτημα: ποιά είναι τά γνωρίσματα που ξεχωρίζουν τό συμβολισμό από τις άλλες ποιητικές τεχνοτροπίες; Οι ίδιοι οι συμβολιστές εύρισκαν ότι τό διακριτικό έξαιρετικό προτέρημα που ξεχώριζε τήν ποιητική τους παραγωγή ήταν ή μουσικότητα. Πρώτος στη Γαλλία ό Baudelaire θέλησε νά πραγματοποιήση μέ τον ποιητικό λόγο έπιτεύγματα που μόνο ή μουσική έχει τή δυνατότητα νά μάς χαρίση. Στην προσπά-

θειά του αυτή εύρηκε μιμητές τον Mallarmé και τους λοιπούς συμβολιστές. Έτσι πιά το αίτημα που θεωρεί χρέος του να πραγματοποιήσει ο ποιητής είναι η παραγωγή συγκινησιακών καταστάσεων που έχουν χαρακτηριστικά ανάλογα με τις συγκινήσεις που δημιουργούνται από τη μουσική. Ανατρέχοντας στην έσωτερική μας εμπειρία εύκολο είναι να πληροφορηθούμε ποιά είναι το γνώρισμα που χαρακτηρίζει τις από την επένεργεια της μουσικής προκαλούμενες συγκινησιακές καταστάσεις. Οι συγκινήσεις του είδους αυτού έχουν το χαρακτηριστικό της άμεσότητας. Δεν χρειάζεται να παρεμβληθεί για τη γένεσή τους ή διανοητική ενέργεια. Οι ήχοι και τα ρυθμικά σχήματα επιδρούν άμεσα στο θυμικό μας. Μια ήχολογική ανάλυση του περιεχομένου ενός μουσικού συνθέματος ανακαλύπτει ότι αυτό διέπεται από αρμονικές ήχητικές και μελωδικές σχέσεις. Η αισθητική όμως απόλαυση ενεργεί χωρίς να είναι ανάγκη να πληροφορηθεί καταφεύγοντας με την βοήθεια του διανοητικού λογισμού σε ανάλυση για την ύπαρξη αυτών των σχέσεων. Η επαφή της με τα ήχητικά δεδομένα και τα ρυθμικά σχήματα συντελείται χωρίς διάμεση παρεμβολή. Η αισθητική απόλαυση εύρισκεται σε άμεση επαφή με τα αισθησιακά ήχητικά δεδομένα. Μιάν ανάλογη άμεσότητα προσπαθούσαν να πραγματοποιήσουν οι όπαδοί του συμβολισμού στην περιοχή του ποιητικού λόγου. Τα έννοιολογικά περιεχόμενα και γενικότερα οι ιδέες φανερό είναι ότι δεν έχουν αυτό το χαρακτηριστικό της άμεσότητας. Για να διαμορφωθούν χρειάζεται να παρεμβληθεί ή ενέργεια του διανοητικού λογισμού. Έπειδή ο διανοητικός λογισμός δεν ήμπορεί να συνυπάρξει με τις άμεσα αισθητές συγκινήσεις, λογικό ήταν να φθάσουν οι συμβολιστές στο συμπέρασμα ότι για να εξασφαλισθεί η μουσικότητα του ποιήματος έπρεπε να συσταλή στο ελάχιστο το έννοιολογικό του περιεχόμενο. Η άφηρημένη ιδέα είχε, είπαν οι συμβολιστές, αυθαίρετα εισχωρήσει στην περιοχή του ποιητικού λόγου και αποτελούσε στοιχείο ασυμβίβαστο προς τη μουσικότητα του ποιήματος. Το χρέος της αληθινής ποιήσεως είναι να απαλλαγεί από την επίδραση του έννοιολογικού στοχασμού. Μια απάντηση που έδωκεν ο Mallarmé στο φίλο του ζωγράφο Degas είναι πολύ χαρακτηριστική. Κάποτε ο Degas του εξέφραζε το παράπονο ότι ήταν ανίκανος να γράψει ένα σονέττο παρ'όλο που είχε μέσα στη σκέψη του ένα πλούτο από ιδέες. Ο Mallarmé του απήντησε «Mais, Degas, ce n'est pas avec des idées qu'on fait des vers. C'est avec des mots». (Δεν φτειάνουν στίχους με τις ιδέες αλλά με τις λέξεις). Τα στοιχεία που είναι απαραίτητα για να άρτιωθή ή ποιητική σύνθεση, έλεγεν ο Mallarmé στο

πλήθος των όπαδών που τον περιεκύκλωναν, είναι δύο. Η μουσικότητα και ή ύποβλητικότητα. Τα δύο αυτά στοιχεία δεν ήμπορούν να δημιουργηθούν από τα έννοιολογικά πλάσματα του διανοητικού λογισμού. Μας χρειάζεται ή μυστική επένεργεια του συμβόλου. Σε μια σύντομη άφοριστική απόφανση έδωκεν ο γάλλος ποιητής τον ακόλουθο χαρακτηρισμό σχετικά με την ουσία των συμβόλων «C'est le parfait usage de ce mystère qui constitue le symbole, évoquer petit a petit un objet pour montrer un état d'âme, ou inversement, choisir un objet et en dégager un état d'âme par une série de déchiffrements». (Η σωστή χρήση αυτού του μυστηρίου άποτελεί την ουσία του συμβόλου. Ανακαλούμε [στην ένθυσή μας] σιγά σιγά ένα αντικείμενο για να δηλώσωμε μια ψυχική κατάσταση, ή αντίθετα διαλέγομε ένα αντικείμενο και βγάζομε απ' αυτό μια ψυχική κατάσταση με μια σειρά άποκρυπτογραφήσεων).

Σύμφωνα με την άφοριστική διατύπωση του Mallarmé στο συμβολισμό συμβαίνει μια συσχέτιση αντικειμένων και ψυχικών καταστάσεων. Τα αντικείμενα αντιπροσωπευμένα από τις λεκτικές όνομασίες τους μεταμορφώνονται σε δηλώματα έσωτερικών καταστάσεων. Τα αισθησιακά σύμβολα μας άποκαλύπτουν τα έσωτερικά κινήματα της ψυχής. Η λειτουργία του συμβόλου συνίσταται στο ότι δίνει ύπόσταση σε ώρισμένες έσωτερικές καταστάσεις της ψυχικής μας συνειδήσεως. Με τη χρήση των συμβόλων ο νεκρός κόσμος των αισθητών αντικειμένων διαποτίζεται από ψυχικό περιεχόμενο. Ο άκίνητος κόσμος της αισθητής πραγματικότητας παίρνει τη ροϊκότητα του ψυχικού βιώματος. Την άλληλοδιείσδυση του αντικειμενικού και ψυχικού στοιχείου που έπιτελείται με τη χρησιμοποίηση του συμβόλου την παρομοιάζει ο γάλλος ψυχολόγος Ribot με μεταμόρφωση της αίσθήσεως σε συγκίνηση.

Έκείνο που θέλει να κατορθώσει ο ποιητικός συμβολισμός είναι να προκαλέσει είδικής μορφής συγκινησιακή κατάσταση, να πραγματοποιήσει την αισθητική απόλαυση που ο ποιητικός λόγος έχει τη δύναμη να μας χάριση με τη χρησιμοποίηση του συμβόλου. Έπειδή σύμφωνα με το συμβολισμό ή άξια του ποιητικού λόγου έξαρτάται από τη χρησιμοποίηση του συμβόλου, θα πρέπει να προχωρήσωμε σε μια βαθύτερη διερεύνηση της ουσίας του συμβόλου. Ο ποιητικός λόγος χρησιμοποιεί ιδιαίτερο είδος συμβόλων, που συναπαρτίζονται από τα γλωσσικά φωνήματα. Κάθε γλωσσικό φώνημα είναι ένα άτομικό αισθησιακό δεδομένο, ένας ήχος με καθωρισμένες αισθησιακές ιδιότητες σε ένταση, σε ύψος και σε χρώμα. Ο ήχος είναι ένα φυσικό δεδομένο που ύπάρχει στην περιοχή της αντικειμενικής πραγματικότητας.

Ἐπιχειροῦμε νὰ μετρήσωμε τὶς παλμικὲς τοῦ κινήσεις, νὰ ἐξακριβώσωμε τὸ χρῶμα τοῦ, νὰ τὸν καταγράψωμε σὲ φωνοληπτικὴ πλάκα. Τὸ γλωσσικὸ λοιπὸν σύμβολο ἔχει μιὰ φυσικὴ σωματικὴ ὑπόσταση ποὺ δὲν εἶναι προσιτὴ στὴν αἴσθησή μας. Ἀλλὰ δὲν ἐξαντλεῖται μὲ τὴν περιγραφή τῆς φυσικῆς καὶ σωματικῆς τοῦ ὑποστάσεως ἢ οὐσίας τοῦ. Τὸ σύμβολο ἔχει καὶ ἕνα δευτέρου χαρακτηριστικόν. Εἶναι σύγχρονα φορέας καὶ ἐνὸς πνευματικοῦ νοήματος. Μέσα σὲ κάθε συμβολικὴ μορφή περιέχεται ἕνα πνευματικὸ νόημα ποὺ μᾶς ἀνοίγει ἄμεσα τὸ δρόμο γιὰ νὰ ἐπικοινωνήσωμε μὲ κάτι ποὺ εὐρίσκεται σὲ μιὰ περιοχὴ ποὺ κεῖται ἔξω ἀπὸ τὰ αἰσθησιακὰ δεδομένα. Εἶναι φανερόν ὅτι γιὰ νὰ λειτουργήσῃ κάτι ὡς σύμβολο πρέπει νὰ ἔχῃ καὶ αὐτὸ τὸ δευτέρου χαρακτηριστικόν: Νὰ μᾶς παραπέμπῃ ἄμεσα σὲ κάτι ποὺ εὐρίσκεται πέρα ἀπὸ τὴ σφαῖρα τοῦ αἰσθητοῦ, στὴν περιοχὴ τοῦ πνεύματος. Τὸ σύμβολο εἶναι ἕνα αἰσθητὸ δεδομένο ποὺ ἔχει μιὰ προνομιακὴ μορφολογικὴ κατασκευὴ. Τὸ ἐξαιρετικὸ μορφολογικὸν τοῦ γνώρισμα εἶναι ὅτι ἡ φυσιογνωμία τοῦ εἶναι τέτοια ὥστε νὰ παρουσιάζεται ὡς ἄμεση μετουσίωση ἐνὸς πνευματικοῦ περιεχομένου. Ἄν ἡ μορφολογικὴ τοῦ κατασκευὴ δὲν ἀνταποκρίνεται στὸ αἶτημα ποὺ ἀναφέραμε, δὲν πρόκειται γιὰ σύμβολο ἀλλὰ γιὰ συμβατικὸ σημεῖο, γιὰ ἕνα αἰσθησιακὸ δεδομένο ποὺ ἐμεῖς τὸ συνδέομε συμβατικὰ μὲ ἕνα διανοητικὸ περιεχόμενο.

Μὲ τὴν ἀνάλυση ποὺ ἐπιχειρήσαμε ἐφθάσαμε σὲ μιὰ θεμελιώδη διάκριση. Ἐξεχώρισαμε τὰ σύμβολα ἀπὸ τὰ σημεῖα. Οἱ δύο αὐτὲς κατηγορίαι παρουσιάζουν τὴ διαφορὰ ὅτι ἔχουν χωριστὴ μορφολογικὴ κατασκευὴ. Ὄταν ἡ μορφολογικὴ κατασκευὴ ἐνὸς αἰσθησιακοῦ δεδομένου (γλωσσικὴ ἔκφραση, καλλιτεχνικὴ μορφή, μυθικὴ σύλληψη) εἶναι πλασμένη κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ὑφή τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, τότε ἔχομε ἔμπρὸς μας κάτι ποὺ ἠμπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ ὡς σύμβολο. Κάθε αἰσθησιακὸ δεδομένο ποὺ ὁ τρόπος τῆς μορφολογικῆς τοῦ κατασκευῆς κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴ νομοτέλεια ἢ ὁποῖα κυβερνᾷ τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος, ἠμπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ ὡς σύμβολο. Σὲ κάθε σύμβολο ἐνσωματώνεται τὸ ὕφος τοῦ πνευματικοῦ κόσμου. Γι' αὐτὸ κάθε συμβολικὴ μορφή ἐμφανίζει διαλεκτικὴ ἀντιθετικὴ σύνθεση. Εἶναι δεμένη μὲ τὴν αἰσθητικὴν καὶ σύγχρονα ξεφεύγει ἀπ' αὐτὴ κατευθυνομένη πρὸς τὸν χωρὶς πέρατα κόσμον τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ πνεύματος. Μέσα σὲ κάθε σύμβολο πραγματοποιεῖται μιὰ συνοπτικὴ θεώρηση τοῦ πνευματικοῦ κόσμου στὴν ὁλότητά του. Σὲ ἕνα πεπερασμένο ἀπόσπασμα δίδεται ἐνορατικὰ ἢ ἀποψη τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ ἀπολύτου. Αὐτὴ τὴ διαλεκτικὴ

λειτουργία τοῦ συμβόλου ἔχοντας ὑπὸ ψφει ὁ Ἰταλὸς φιλόσοφος Campanella ἔγραψε: «Ἡ φύσις εἶναι χωρὶς ὄρια» ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνος ποὺ θὰ προσέξῃ τὰ σύμβολα θὰ ἀποκτήσῃ κατανόησιν ποὺ ἔστῃ καὶ ἂν δὲν εἶναι ὀλοκληρωτικὴ, θὰ ἀναφέρεται σὲ ὅλα τὰ ὄντα». Χρησιμοποιώντας τὸν ὄρον φύσις (natura) ὁ Campanella δὲν ἐννοεῖ τὸν κόσμον ποὺ ἐξετάζει ἢ ἐπιστῆμην τῆς φυσικῆς ἀλλὰ τὸ σύνολον τῆς πραγματικότητος. Τὸ ρῆμα intelligere (κατανοεῖν) χρησιμοποιεῖται στὴ σημασίαν τῆς διεισδύσεως στὴν ἐσώτερην οὐσίαν τῶν πραγμάτων.

Ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἐννοίας τοῦ συμβόλου ἠμπορεῖ νὰ μᾶς δώσῃ τὸ κλειδί γιὰ νὰ κατανοήσωμε τὴν οὐσίαν τοῦ ποιητικοῦ λόγου. Ὁ ἀνθρώπινος λόγος ἀποτελεῖται ἀπὸ σύστημα φωνητικῶν σημείων καὶ ὁ προσδιορισμὸς τοῦ εἶναι νὰ πραγματοποιῆ τὴ συνεννόησιν μὲ διαρκῆ ἀναφορὰ στὶς σχέσεις ποὺ παρουσιάζει ὁ ἀντικειμενικὸς δεδομένος κόσμος. Οἱ ἀνθρώποι κατορθώνουν καὶ συνεννοοῦνται μεταξύ τους, ἐπειδὴ κατανοοῦν καὶ ἐκφράζουν μὲ γλωσσικὰ σημεῖα κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο τὶς ἀντικειμενικὰς σχέσεις μέσα στὶς ὁποῖαι ζοῦν. Μία τέτοια χρησιμοποίησις τοῦ ἀνθρώπινου λόγου ἐξυπηρετεῖ τὴν πρακτικὴν ἀνάγκην τῆς ἀμοιβαίας συνεννοήσεως. Ὁ λόγος θεωρημένος ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ἠμπορεῖ νὰ καταταχθῇ στὴ γενικὴν κατηγορίαν τῶν ὀργάνων καὶ ἐργαλείων. Ὅλα τὰ συστατικὰ τοῦ στοιχείου λειτουργοῦν ὡς συμβατικὰ σημεῖα. Γιὰ νὰ ὑψωθῇ ὁ λόγος σὲ καλλιτεχνικὴ ἐκδήλωσις πρέπει νὰ λειτουργήσῃ ὡς σύμβολο. Ἄς φέρωμε τώρα στὴ μνήμην μας τοὺς χαρακτηρισμοὺς ποὺ ἐχρησιμοποίησαμε γιὰ νὰ δώσωμε τὰ γνώρισμα τῶν συμβόλου. Ἐχομε δεχθῆναι ὅτι τὸ σύμβολο πρέπει νὰ παρουσιάζῃ μιὰ ἰδιότυπην μορφολογικὴν κατασκευὴν. Τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ἰδιοτυπίας τοῦ εἶναι ὅτι παρ' ὅλον ποὺ ἔχει αἰσθησιακὴν ὑπόστασιν, ἐνσαρκώνει μέσα τοῦ πνευματικῆς οὐσίας. Ἡ νομοτέλεια τῆς κατασκευῆς τοῦ εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὸν ρυθμὸν μὲ τὸν ὁποῖον ἐκδηλώνεται ἡ δημιουργικὴ δραστηριότης τοῦ πνεύματος ὥστε γιὰ νὰ λειτουργήσῃ ὁ ἀνθρώπινος λόγος ὡς σύμβολο πρέπει νὰ πάρῃ μιὰ ἰδιότυπην μορφολογικὴν κατασκευὴν. Πρέπει ἡ ὑφή τοῦ νὰ ἀπηχῆ τὸν δημιουργικὸν ρυθμὸν μὲ τὸν ὁποῖον ἐκδηλώνει τὸ πνεῦμα τὴν δραστηριότητά του. Ὁ ἀνθρώπινος λόγος γιὰ νὰ ἀξιωθῇ νὰ γίνῃ συμβολικὴ μορφή, πρέπει ξεπερνώντας τὴν πρακτικὴν τελεολογικὴν τοῦ λειτουργία νὰ παρουσιαστῇ πλαστουργημένος κατὰ τὸ ὕφος τοῦ «νοητοῦ κόσμου» καὶ ἐμπλουτισμένος ἀπὸ τὴ ζωοποιό πνοὴν τοῦ πνεύματος. Λέγοντας νοητὸν κόσμον δὲν ἐννοοῦμε ἕνα σύνολον μέσα στὸ ὁποῖον ταξιθετοῦνται ἐννοιολογικὰ πλάσματα ὀφειλόμενα στὴν δραστηριότητα τοῦ διανοητικοῦ λογισμοῦ. Ὁ νοητὸς κόσμος προϋποθέτει τὴν

ἄμεση παρουσία τοῦ πνεύματος μέσα στις προσιτές στην αἴσθηση συμβολικές μορφές. Τὸ ἰδιότυπο χαρακτηριστικὸ τοῦ ποιητικοῦ λόγου εἶναι ὅτι ἔχει μιὰ ἰδιαίτερη μορφολογικὴ διάταξη ποὺ τὸν ξεχωρίζει ἀπὸ τὸν λόγο τὸν χρησιμοποιούμενο στην καθημερινὴ συνομιλία. Ὁ μὴ ποιητικὸς λόγος ἔχει γιὰ ἐπιδίωξή του τὴ συνεννόηση. Ὁ ποιητικὸς λόγος δὲν παύει βέβαια νὰ ἐξυπηρετεῖ καὶ τὸν σκοπὸ αὐτό. Κάθε ποιητικὴ σύνθεση πρέπει νὰ εἶναι κατανοητὴ, νὰ ἔχει ἕνα περιεχόμενο ποὺ νὰ ἡμπορῆ νὰ κατανοηθῆ. Ἀλλὰ ἡ κυριώτερη ἐπιδίωξή του εἶναι νὰ λειτουργήσῃ ὡς σύμβολο ἱκανὸ νὰ ἔχη μετοχὴ στὴ δραστηριότητα τοῦ πνεύματος. Ἡ διάταξη τῶν ἡχητικῶν, μελωδικῶν καὶ σημασιολογικῶν τοῦ στοιχείων νὰ εἶναι τέτοια ὥστε νὰ κἀν νὰ ἀντηχῆ μέσα στην ψυχὴ μας ὁ δημιουργικὸς ρυθμὸς ἐκείνων τῶν δυνάμεων οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν τις πρῶτες ρίζες τῆς ὑπάρξεως. Ἔτσι νοημένος ὁ ποιητικὸς λόγος λειτουργεῖ ὡς σύμβολο ἀποκαλυπτικὸ τῆς ὄντολογικῆς οὐσίας. Μᾶς δίνει τὴν ἐνόραση τοῦ «εἶδους» τῶν ὄντων, ὅπως ἔλεγεν ὁ Πλάτων, χρησιμοποιώντας κατάλληλες γλωσσικὲς μορφές.

Σὲ ἕνα βαθυστόχαστο ἀπόσπασμά του ἔχει εἰπῆ ὁ Ἡράκλειτος «ἡ φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ» ἡ ὄντολογικὴ οὐσία ἔχει τὴν τάση νὰ κρύβῃ τὸν ἑαυτὸ της. Πραγματικὰ στην καθημερινή μας ζωὴ τὰ πράγματα χάνουν τὴν ὄντολογικὴ τους διαφάνεια. Ὅλα μᾶς φαίνονται ὡς αὐτονόητα. Λησμονοῦμε ὅτι πίσω ἀπὸ καθεστὶ ποὺ τὸ ἀντικρύζομε ὡς αὐτονόητο κρύβεται ἕνα βαθὺ νόημα. Ὁ μὴ ποιητικὸς λόγος τῆς καθημερινῆς ζωῆς κινεῖται μέσα στὴ διάσταση αὐτοῦ τοῦ αὐτονόητου. Τὰ ἐγκόσμια ἀντικείμενα τὰ προϋποθέτει γνωστὰ στην οὐσία τους καὶ τὰ ἐκτιμᾷ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς καταλληλότητός τους γιὰ δράση. Ζώντας μέσα στὸ πλέγμα τοῦ μὴ ποιητικοῦ καθημερινοῦ λόγου λησμονοῦμε ὅτι ἡ φύση ἀποτελεῖ μυστήριον, ὅτι πέρα ἀπὸ τὸν αἰσθητὸ κόσμον ὑπάρχει ὁ νοητός. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν λησμοσύνη ἔρχεται νὰ μᾶς ἀφύπνισῃ ὁ ποιητικὸς λόγος χρησιμοποιώντας τὴ γλῶσσα ὄχι μόνο ὡς ὄργανον καὶ συμβατικὸ σημεῖον ἀλλὰ ὡς σύμβολον. Μέσα στὴ γλωσσικὴ χρῆση ὁ ποιητικὸς λόγος εἶναι μιὰ αἰφνίδια «ἐξαλλαγή». Μᾶς ἀπαγκιστρώνει ἀπὸ τὴ δέσμευση στὸ καθημερινὸ καὶ τὸ αὐτονόητον καὶ δίνει στὴν ἀμετακίνητη καὶ στατικὴ πραγματικότητα μιὰ διαφάνεια κατὰ τρόπον ὥστε νὰ διακρίνεται πίσω ἀπὸ τὸ ὄρατὸ τὸ ἀόρατον.

Γι' αὐτὸ οἱ ἐκφραστικὲς μορφές τοῦ ποιητικοῦ λόγου ἔχουν πάντοτε μιὰ δισημότητα. Ἀνήκουν καὶ στην αἰσθητὴ καὶ στην νοητὴ ἄμεσα ὁμως ἐποπτευομένη νοητὴ περιοχὴ. Ἡ φυσιογνωμία τους συνδυάζει τὴν ἐγκοσμιότητα μὲ τὴν ὑπερβατικότητα, δίνει τὴν ἀποψη τοῦ ἀπεράντου μέ-

σα σὲ πεπερασμένες μορφές.

Τὴ συμβολικὴ λειτουργία τοῦ ποιητικοῦ λόγου τὴν ἐπρόσεξε καὶ τὴν ὕψωσε σὲ δόγμα τῆς ἡ σχολῆς τῶν συμβολιστῶν. Τὸ ποίημα γι' αὐτοὺς εἶναι ἕνα μέσον ποὺ μᾶς ἀπελευθερώνει ἀπὸ τὴ δέσμευση στὴν ἀντιπνευματικὴ πεζότητα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Κάθε αἰσθητὴ ἀντικειμενικότητα ποὺ χρησιμοποιεῖται ὡς μέσον συμβολισμοῦ διαμορφώνεται κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἔχη μετοχὴ καὶ στὸν αἰσθητὸ καὶ στὸ νοητὸ κόσμον. Τὸ πρόβλημα τῆς συμβολικῆς ποιήσεως εἶναι νὰ παρουσιάσῃ σὲ σωματικὴ παράσταση τὸ νοητὸ καὶ τὸ ἀπόλυτον καὶ νὰ μετουσιώσῃ σὲ πνευματικὴ τὴν πεπερασμένη ὕλικὴ καὶ αἰσθησιακὴ ἀντικειμενικότητα. Τοποθετεῖ τὸν ἑαυτὸ του ὁ συμβολικὸς ποιητὴς ἀπέναντι σὲ ἀντινομικὰ αἰτήματα. Ἐπιζητεῖ νὰ δεσμεύσῃ στὴν περατότητα τῶν αἰσθητῶν μορφῶν τὸ πνευματικὸ νόημα καὶ νὰ ὑψώσῃ σὲ πνευματικὸ ἐκθέτη τὴν ὕλικότητα. Τὰ μέσα ποὺ ἔχει γιὰ νὰ κατορθώσῃ τὴν ἐπίτευξιν τῆς ἀντινομίας εἶναι ἡ χρησιμοποίησις τοῦ γλωσσικοῦ ὕλικου μὲ δεξιότητα ἱκανὴ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴ συνδιαλλαγὴ τῆς αἰσθητικότητος πρὸς τὴν πνευματικότητα, χωρὶς νὰ παραγινωρίζῃ τὰ δικαιώματα οὔτε τῶν αἰσθησεῶν οὔτε τοῦ πνεύματος. Αὐτὸ θὰ κατορθωθῆ, ἂν ἡ χρησιμοποίησις τοῦ γλωσσικοῦ ὕλικου ἡμπορέσῃ νὰ ἑναρμονισθῆ πρὸς τὴν ἀντινομικὴ ἀποστολὴ τοῦ συμβολικοῦ ποιητικοῦ λόγου. Αὐτονόητον εἶναι ὅτι ἕνας τέτοιος ποιητικὸς λόγος θὰ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ κατευθύνῃ τὴν ποιητικὴ σύνθεσιν πρὸς δύο κατευθύνσεις. Στὸ ποιητικὸ δημιούργημα τὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα δὲν θὰ κινουῦνται πρὸς μία καὶ μόνον ἐκφραστικὴ κατεύθυνση. Τὰ σημασιολογικὰ στοιχεῖα θὰ συμφιλιώνονται σὲ μιὰν ἁρμονία ποὺ θὰ συναπαρτίζεται ἀπὸ βασικὴ ἀντίθεση. Πρόκειται γιὰ τὴν «παλίντροπον» ἁρμονία ὅπως τὴν ἐνοεῖ ὁ Ἡράκλειτος, γιὰ τὴν ἁρμονία δηλαδὴ ποὺ συναπαρτίζεται ἀπὸ στοιχεῖα ποὺ ἐναντιοδρομοῦν. Ὁ ποιητικὸς λόγος λοιπὸν ἀναγκαστικὰ δὲν ἡμπορεῖ νὰ ἐμφανισθῆ ὡς κάτι τὸ μονοσήμαντον. Κάτω ἀπὸ τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα τῶν γλωσσικῶν ἐκφραστικῶν μορφῶν τῆς συνηθισμένης χρήσεως θὰ ὄντοποιεῖται μιὰ ὑποχθόνια ροὴ βιωμάτων καὶ νοημάτων ποὺ θὰ ἀλλοιώνουν τὴ φυσιογνωμίαν τῆς ἐπιφανείας. Ὁ ποιητὴς ἐνεργεῖ ὡσάν μαγικὸς ἀλχημιστής. Χρησιμοποιώντας τὸ δεδομένον φωνολογικὸν καὶ σημασιολογικὸν ὕλικον τὸ ἐγγίζει μὲ τὴ μαγικὴ ράβδον τῆς δεξιότητος του καὶ πραγματοποιεῖ τὴ μεταμόρφωσίν του.

Συνακόλουθον πρὸς τις παρατηρήσεις ποὺ προηγήθησαν εἶναι ἡ διαπίστωση ὅτι ἕνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικὰ τοῦ ὕφους τῶν συμβολιστῶν εἶναι ἡ χρησιμοποίησις τῶν αὐτῶν λεκτικῶν στοιχείων

για τη δήλωση διαφορετικῶν ἐκφραστικῶν καὶ σημασιολογικῶν περιεχομένων. Ἐνα τετράστιχο τοῦ Mallarmé ἀρκεῖ γιὰ νὰ μᾶς δώσῃ μιὰ συγκεκριμένη διασαφήνιση. Μιὰ βιβλιοθήκη εἶναι γιὰ ὄλους μας κάτι τὸ συνηθισμένο καὶ δύσκολο θὰ ἔδινε ἀφορμὴ γιὰ ποιητικὴ ἔμπνευση. Γιὰ τὸ Mallarmé ὁμοίως ἔγινε ἀφορμὴ νὰ γράψῃ τοὺς ἀκολουθοῦσους στίχους.

(i - git le noble vol humain
Cendre ployée avec ces livres
Pour que toute tu la délivres
Il faut en prendre un dans ta main.

Ἡ δεξιοτεχνία τοῦ Mallarmé κάνει ὥστε ἀπὸ τὴν κοινὴ σημασίᾳ τοῦ ρήματος *delivrer* νὰ δημιουργεῖται μιὰ ποιητικὴ σημασία ποὺ δηλώνει ὅτι ἡ δεσμευμένη μέσα στὰ βιβλία τέφρα τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος ξαναπαίρνοντας ζωὴ ἀναζωογονεῖται καὶ ἀπελευθερώνεται. Τὸ λεκτικὸ σύμβολο ὅταν χρησιμοποιεῖται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ἀποκτᾶ μαγικὲς ἰδιότητες. Πλησιάζει μὲ τὴν ἐπὶ τοῦ μάγου καὶ ἐξορκιστοῦ ποὺ δεσμεύει καὶ ἀπελευθερώνει τὰ πνεύματα.

Καμμιά ἀπὸ τὶς ποιητικὲς σχολὲς δὲν ἐχρησιμοποίησε μὲ τόση ἀποκλειστικότητα καὶ ἐπιτυχία τὸ γλωσσικὸ ὕλικό γιὰ τὴν δημιουργία ποιητικῶν συγκινήσεων, ὅπως οἱ συμβολιστές. Γι' αὐτοὺς ἡ ποιητικὴ συγκίνηση πρέπει νὰ πηγάζῃ μόνο ἀπὸ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν μέσων ποὺ θέτει στὴ διάθεσίν μας ἡ γλῶσσα. Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐπιστρατεύωμε τὶς ἰδέες ὅτε νὰ ἐκμεταλλευθοῦμε τὶς εὐκολίες ποὺ θὰ μᾶς ἔδιναν τὰ μεγάλα ποιητικὰ θέματα. Ἐργάζονται οἱ συμβολιστές ἀποκλειστικὰ μὲ τὰ ἡχητικά, μελωδικὰ καὶ σημασιολογικὰ στοιχεῖα τῆς γλώσσας. Ἐξοστρακίζουν ἀπὸ τὴν ποίησίν τους κάθε διδακτικὸ καὶ ἀφηρημένο περιεχόμενο. Προσπαθοῦν νὰ δημιουργήσουν μιὰ ποίηση ἀνόθευτη καὶ καθαρὴ ἀπὸ ἑτερογενῆ καὶ παρασιτικὰ στοιχεῖα. Ἀρκοῦνται στὴ συγκίνηση ποὺ εἶναι

ἰκανὴ νὰ τοὺς δώσῃ ἡ γλῶσσα ὡς ἐκφραστικὸ ὄργανο. Ἡ φανατικὴ τους προσήλωσις στὴν καθαρότητα τοῦ ποιητικοῦ βιώματος τοὺς φέρνει σὲ πλησίαση πρὸς τὴν θεώρηση τῶν αἰσθητικῶν φαινομένων ὅπως τὴν εἶχε εἰσηγηθῆ ὁ γερμανὸς φιλόσοφος Καντ. Οἱ αἰσθητικὲς κρίσεις—ἔλεγεν ὁ Καντ στὴν «Κριτικὴ τῆς κριτικῆς δυνάμεως», προϋποθέτουν τὴν καθαρὴ θεώρηση τοῦ ὠραίου ξεχωρισμένου ἀπὸ κάθε ἄλλο γνώρισμα. Τὸ ὠραῖο δὲν πρέπει νὰ τὸ συγχέωμε οὔτε μὲ τὸ εὐχάριστο, οὔτε μὲ τὸ ὠφέλιμο, οὔτε μὲ τὸ ἀγαθόν. Τὰ αἰσθητικὰ ἐνεργήματα δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἓνα ἐλεύθερο παιγνίδι, κάτι ποὺ προκύπτει ὅταν ἀνάμεσα στὰ ἐνεργήματα τῆς φαντασίας καὶ τῆς νοήσεως ὑπάρχῃ συμφωνία καὶ ὁμολογία. Καὶ στοὺς συμβολιστὲς ἀπαντᾷ αὐτὴ τὴν τάση τοῦ περιορισμοῦ στὸ καθαρὰ νοημένο αἰσθητικὸ βίωμα. Ἡ σχολὴ τῶν συμβολιστῶν εἰσηγήθηκε στὴν ἀποκλειστικὴ τῆς μορφῆς τὴν καλλιτεχνικὴ ἀδιάλλακτη καθαρολογία (Purismus) ποὺ ἐξοστρακίζει κάθε ἐξωαισθητικὸ στοιχεῖο. Ἡ ποιητικὴ δημιουργία εἶναι καὶ γιὰ τοὺς συμβολιστὲς, ὅπως καὶ γιὰ τὸν Καντ, ἓνα παιγνίδι ποὺ θέλει νὰ ἐπιζεύξῃ τὴν αἰσθησιακὴν περιοχὴ τῆς φαντασίας μὲ τὴν νοητικὴν περιοχὴ τοῦ πνεύματος. Ὅπως

ΑΡΓΥΡΟΥΡΟΣ ΡΕΜΠΙΟΥ
(Σκίτσο τοῦ Φαντέν-Λατούρ)

ὁ Καντ διδάσκει ὅτι ἡ δημιουργικὴ δραστηριότητα τοῦ πνεύματος δίνει νόημα σὲ αἰσθησιακὲς μορφές, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ ἡ σχολὴ τῶν συμβολιστῶν χρησιμοποιοῦ τὸ συμβολικὸ νόημα γιὰ νὰ δώρῃ αἰσθητικὴ ἀξία στὴν ὕλικὴ ἀντικειμενικότητα.

Οἱ συμβολιστὲς ἀπαραίτητο στοιχεῖο γιὰ τὴν τελείωση τῆς ποιητικῆς δημιουργίας ἐθεωροῦσαν τὴ μουσικότητα. Θὰ ἦταν ὁμοίως παρεξήγηση ἂν ἐνομίζαμε ὅτι ἔκαναν τὸ λάθος νὰ παραγνωρίζουν τὴ διαφορὰ ποὺ χωρίζει τὴν ποίηση ἀπὸ τὴ μουσικὴ. Τὸ σωματικὸ στρώμα τῆς ποιήσεως παρουσιάζει στοιχεῖα ποὺ ἀπαντᾷ

καί στη μουσική. Οί χρωματισμοί τῶν φωνημάτων, τὰ ρυθμικά σχήματα, οἱ μελωδικές ἐνότητες εἶναι κοινά καί γιά τίς δύο τέχνες συστατικά στοιχεῖα. Τά δημιουργήματα ὁμοίως τῆς ποιητικῆς τέχνης κινούνται καί σέ μιάν ἄλλη διάσταση. Ἐπάνω στά ἠχολογικά δεδομένα εὐρίσκομε ἐποικοδομημένο ἕνα κόσμο σημασιῶν. Ἡ ποίηση δὲν ἐπιδρά μόνο στήν ἀκοή ὅπως ἡ μουσική. Δημιουργεῖ στήν ἐσωτερική συνειδησιακή μας περιοχὴ ποικίλες αἰσθησιακές καί ψυχικές καταστάσεις. Κάθε λέξη συναπαρτίζεται ἀπὸ πολλά φωνήματα καί μᾶς παραπέμπει σέ ποικίλες σημασίες. Τὸ πρόβλημα πού ἀντιμετώπιζει ὁ ποιητής εἶναι νὰ ταξιθετήσῃ σέ ἁρμονικὴ συνταξιθέτηση τίς αἰσθησιακές μορφές τοῦ φωνολογικοῦ γλωσσικοῦ ὕλικου μὲ τίς ἀντιστοιχίες σημασιολογικές ποικίλες. Ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἐναρμόνιση καί ἡ συνταξιθέτηση δημιουργεῖ τὴ μουσικότητα πού προσιδιάζει στὸν ποιητικὸ λόγο. Σ' αὐτὸ τὸ κατόρθωμα φτάνει ὕστερα ἀπὸ μεγάλο μόχθο ὁ ποιητής. Εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ εὕρῃ τὴ σωστὴ ἀνταπόκριση ἀνάμεσα στήν ἀκουστικὴ ποιότητα τῶν λέξεων, στήν κατανομή τους σέ μελωδικές ἐνότητες, στίς γραμματικές καί συντακτικές καί διακοσμητικές μορφές καθὼς καί στὴ συνθετικὴ ἐνότητα τῶν σημασιῶν πού πρέπει νὰ προσαρμόζεται πρὸς τὴν ἀνάπτυξη τοῦ θέματος. Ἄν ἐπιτύχῃ αὐτὴ τὴ συνταξιθέτηση καί ἐναρμόνιση, ἔχει πιά δημιουργήσει ἕνα σύνολο πού τὰ μέλη του εὐρίσκονται σέ ἁρμονικὴ ἀμοιβαῖες σχέσεις. Ἀπὸ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου ἀπηχεῖ μιὰ ὠρισμένη μουσικὴ διάθεση, ἕνας ὠρισμένος τόνος πού καθορίζει τὴν ὅλη φυσιογνωμία τοῦ ποιήματος. Ὁ μουσικὸς αὐτὸς τόνος πού ἀναπέμπεται ἀπὸ τὸ ποίημα εἶναι ἄμεσα προσιτὸς στὴνεὐαίσθησίαν μας. Σὲ κάθε στιγμή τῆς ἀκροάσεως τοῦ ποιήματος σημειώνει ἡ ἐσωτερικὴ αἴσθηση ἐνορατικὰ καί ἄμεσα τὴ μουσικὴ ποιότητα τοῦ ἔργου. Οἱ συμβολιστὲς ἐπροσπαθοῦσαν νὰ διαμορφώσουν τὸ ποίημά τους κατὰ τέτοιον τρόπον ὥστε ὅλα τὰ στοιχεῖα του νὰ εὐρίσκονται ἐναρμονισμένα σέ συνολικὴ ὁλοκλήρωση. Κάθε ποίημα ἔπρεπε κατὰ τὴν ἀντίληψή τους νὰ εἶναι ἕνας ἁρμονικὰ ὀργανωμένος κόσμος. Ἡ ὕψη τῆς ὀργανώσεώς του ἔπρεπε νὰ ἀνταποκρί-

νεται μὲ τὴ νομοτέλεια πού ρυθμίζει τὴ δημιουργικὴ ἐνεργητικότητα τοῦ πνευματικοῦ ἑαυτοῦ μας. Ἔτσι ἔβλεπαν μέσα στὸ ποίημα μιὰ διπλὴ ἐναρμόνιση. Τὴν ἀμοιβαία ἐναρμόνιση τῶν ὀργανικῶν μελῶν τοῦ ποιητικοῦ συνθέματος ἔπρεπε νὰ συμπληρώσῃ ἡ ὁμολογία του ὡς συνόλου πρὸς τὸ ρυθμὸ τῶν λειτουργιῶν πού σημειώνονται μέσα στὸ πνευματικὸ μας ἐγώ. Ἡ σχολὴ τῶν συμβολιστῶν πιστεύει μαζί μὲ τὸν Καρτί στὴν δημιουργικότητα τοῦ πνεύματος. Γι' αὐτὸ ἀποτελεῖ στὴν περιοχὴ τῆς τέχνης κίνημα ἐχθρικό πρὸς τὸν ὕλιστικὸ νατουραλισμό. Προλογίζει τὴ μεγάλη στροφή πρὸς πνευματικώτερους ὀρίζοντες πού θὰ παρουσιαστῇ στίς ἀρχές τῆς καινούριας ἑκατονταετίας.

Ἡ ἐμφάνιση τοῦ συμβολισμοῦ ἔχει σημασία ἱστορικὴ. Ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς σημαίνει ὅτι σημειώνει μιὰ ὑπολογίσιμη ἐπίδραση καί στὸ παρόν. Τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἱστορικότητος ἀνήκει μόνο σέ γεγονότα καί σέ πνευματικὰ κινήματα πού ἀπὸ κάποιαν ἀποψη σημειώνουν τὴ παρουσία τους καί στίς γενεές πού ἔρχονται ὕστερα ἀπ' αὐτά. Μιὰ τέτοια παρουσία ἡ συμβολικὴ σχολὴ ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τὴν διεκδικήσῃ. Οἱ γόνιμες ἀντιλήψεις τῆς εἶχαν τὴ δύναμη νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἐπιβίωσή τους στὴν καθαρὴ ποίηση ὅπως τὴν διεμόρφωσε κατὰ τὸν 20ο αἰῶνα ὁ Valéry στὴ Γαλλία καί ὁ Rilke στὴ Γερμανία. Ἡ ἐξάρτηση τοῦ Stefan George καί τοῦ Valéry ἀπὸ τὸ Mallarmé μαρτυρεῖ γιὰ τὴν σημασία πού εἶχε γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς ποιητικῆς τεχνοτροπίας τῆς προπολεμικῆς καί τῆς μεσοπολεμικῆς γενεᾶς ἡ συμβολικὴ σχολὴ. Μέσα σέ μιὰ ἐποχὴ πού ἡ ὕλη ἀπειλοῦσε νὰ καταπνίξῃ τὸ πνεῦμα ὁ συμβολισμὸς ἦταν ἡ ἐκδήλωση μιᾶς νοσταλγίας. Οἱ ρίζες του εἶχαν φυτρώσει στὸν κόσμον τῆς κολάσεως μέσα στὴν ὁποία εἶχε ταλαιπωρῆσθαι τὸν ἑαυτό του ὁ Baudelaire. Ἀλλὰ τὴν κατακρήμνιστά βάθη ἐκείνου τοῦ ἐρέβους τὴν διεδέχθηκε ἡ ἀνάβαση πρὸς τὸν φωτεινὸν κόσμον τοῦ πνεύματος. Ἐνα τετράστιχο τοῦ Γκαίτε μᾶς εἶχε διαβεβαιώσει ὅτι μέσα στα βάθη τῶν ἀβύσσων πρωτανάβει ἡ σπῖθα τοῦ φωτός καί ἡ κατάβαση στὸν Ἄδη εἶναι ἐπαγγελία γιὰ μιάν Ἀνάληψη στοὺς οὐρανοὺς.

Κ. Δ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ

